

УДК 130.2Брюкнер

DOI <https://doi.org/10.32782/facs-2024-1-20>

Євген ГОРБ

запрошений дослідник Французького Центру Досліджень в Гуманітарних і Соціальних Науках (CEFRES), здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії за спеціальністю 034 Культурологія, Маріупольський державний університет, вул. Преображенська, 6, м. Київ, Україна, 03037

ORCID: 0000-0002-9782-9194

Бібліографічний опис статті: Горб, Є. (2024). Литуаністичні дослідження Александра Брюкнера (культурологічний аспект). *Fine Art and Culture Studies*, 1, 157–162, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2024-1-20>

ЛИТУАНИСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ АЛЕКСАНДРА БРЮКНЕРА (КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Метою публікації є культурологічний аналіз литуаністичних студій видатного польсько-німецького історика культури Александра Брюкнера (1856–1939). **Методологія** роботи ґрунтується на аналітико-синтетичному опрацюванні рецензій, статей та монографічних праць А. Брюкнера, присвячених проблемам історії та культури балтійських народів та процесам їх національно-культурного відродження. **Наукова новизна** публікації полягає у постановці проблеми, що до цього часу не була предметом спеціального комплексного дослідження як у вітчизняній, так і в зарубіжній культурологічній науці. **Висновки.** У ході дослідження було з'ясовано, що литуаністична проблематика була центральним напрямком наукових пошуків Александра Брюкнера з самого початку його наукової кар'єри. Поступово вчений переорієнтувався з виключно мовознавчих аспектів на студіювання культурної історії Литви, розуміючи концепт «Литва» як етнокультурну спільність усіх балтійських народів, включаючи зниклих пруссів. Особливий інтерес становлять наукові опрацювання проблем литовської міфології, в яких Брюкнер намагався очистити сучасну йому науку від нашарувань історичних міфів щодо пантеону богів балтійських народів та хибних уявлень, що сформувалися протягом XVI–XVIII століть. Встановлено, що на погляди вченого великий вплив мали процеси національно-культурного пробудження зламу XIX–XX століть. Брюкнер був глибоко занепокоєний мегаломанією литовців та їх прагненням розірвати історичні зв'язки між польською та литовською культурами. У дослідженні наголошується, що Александер Брюкнер сприймав культуру середньовічних литовців крізь призму дихотомії «варварство-цивілізація», підкреслюючи особливу цивілізаційну місію, яку в історії балтійських народів зіграли поляки та німці. Водночас, вчений вважав, що якщо не германські впливи, то балти швидко б опинилися в орбіті культурної експансії Русі та були асимільовані.

Ключові слова: Александер Брюкнер, литуаністика, славістика, міфологія, культурний взаємовплив.

Yevhen HORB

visiting researcher of the French Research Center in Humanities and Social Sciences (CEFRES), candidate for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 034 Cultural Studies at Mariupol State University, 6 Preobrazhenska str., Kyiv, Ukraine, 03037

ORCID: 0000-0002-9782-9194

To cite this article: Horb, Ye. (2024). Lytuanistychni doslidzhennia Aleksandra Briuknera (kultur-olohichnyi aspekt) [Lithuanian studies of Aleksander Brückner (cultural aspect)]. *Fine Art and Culture Studies*, 1, 157–162, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2024-1-20>

LITHUANIAN STUDIES OF ALEKSANDER BRÜCKNER (CULTURAL ASPECT)

The purpose of the publication is a cultural analysis of the Lithuanian studies of the outstanding Polish-German cultural historian Aleksander Brückner (1856–1939). **The methodology** of the work is based on the analytical and synthetic processing of reviews, articles and monographic works of A. Brückner devoted to the issues of the history and culture of the Baltic peoples and the processes of their national and cultural revival. **The scientific novelty** of the publication lies in the formulation of an issue that has not yet been the subject of a special comprehensive study in both domestic and foreign cultural science. **Conclusions.** The study has shown that Lithuanian issues were the main area of focus of Aleksander Brückner's research from the very beginning of his scientific career. Gradually, the scholar shifted his focus

from exclusively linguistic aspects to studying the cultural history of Lithuania, understanding the concept of «Lithuania» as an ethno-cultural community of all the Baltic peoples, including the disappeared Prussians. Of particular interest are the scientific studies of the issues of Lithuanian mythology, in which Brückner tried to clear the contemporary science of the layers of historical myths about the pantheon of gods of the Baltic peoples and misconceptions that had formed during the 16th–18th centuries. It has been established that the scholar's views were greatly influenced by the processes of national and cultural awakening at the turn of the 19th and 20th centuries. Brückner was deeply concerned by the megalomania of Lithuanians and their desire to break the historical ties between Polish and Lithuanian cultures. The study emphasizes that Aleksander Brückner perceived the culture of medieval Lithuanians through the prism of the barbarism-civilization dichotomy, emphasizing the special civilizing mission played by Poles and Germans in the history of the Baltic peoples. At the same time, the scholar believed that if it were not for Germanic influences, the Balts would have quickly found themselves in the orbit of the cultural expansion of Rus and would have been assimilated.

Key words: Aleksander Brückner, lithuanistics, Slavic studies, mythology, cultural interaction.

Актуальність проблеми. Посилання на праці Александра Брюкнера (1856–1939) можна знайти практично у кожній помітній праці з історії слов'янських мов, культур, літератур тощо. Величезна наукова спадщина берлінського славіста, що дотична практично усіх галузей гуманітаристики, досі не ставала предметом спеціального дослідження в українському наукознавстві. Пропонована стаття торкається лише одного аспекту наукової творчості А. Брюкнера – його поглядів на культурознавчі проблеми литуаністики. Ця проблематика займала одне з центральних місць у наукових інтересах вченого, адже саме з мовознавчих студій литуаністичного спрямування Брюкнер розпочав свій шлях у велику науку, поступово все більше зосереджуючись на більш загальних проблемах культури балтійських народів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За 85 років, що минули з часу смерті класика польської історії культури, литуаністичні студії Александра Брюкнера так і не вийшли за маргінеси наукових інтересів вчених, хоча з'явилося чимало досліджень, в яких автори вдавалися до спроб реконструкції культурологічних поглядів Брюкнера, у тому числі, й на основі його балтознавчих публікацій. Серед найбільш помітних прикладів згадаємо монографію Б. Доманської, яка узагальнила відомості про філологічну методологію культурознавчих досліджень А. Брюкнера та його розуміння культури як такої (Domańska, 1988, s. 16–17, 140–143). З останніх публікацій більш загального характеру варто виокремити статті К. Лукашевича (Łukasiewicz, 2018) та Й. Колбушевської (Kolbuszewska, 2022), які намагаються визначити місце Брюкнера у розвитку історії культури як напряму наукового пошуку.

Метою дослідження є культурологічний аналіз комплексу литуаністичних праць Александра Брюкнера.

Виклад основного матеріалу дослідження. Філолог за освітою, Александер Брюкнер досить критично ставився до спроб реконструкції мови давніх литовців, бо за його переконанням, студіювання сучасних литовських діалектів не дає достовірного уявлення про мову, якою розмовляли середньовічні литовці. Тобто, вчений був послідовним противником перенесення реалій більш пізнього культурно-історичного періоду на ранні (Brückner, 1882, s. 601). Натомість, А. Брюкнер дуже схвально оцінював діалектологічні дослідження литовського просвітника та діяча литовського культурного відродження Антанаса Баранаускаса, який реконструював напівзабуті діалекти литовської мови на основі того одного діалекту, яким володів сам (Brückner, 1882, s. 606–607).

Берлінський славіст цілком справедливо розглядав посилення інтересу до литовської культури в контексті литовського національного відродження. Зокрема, на думку Брюкнера, гімназійні вчителі з Литви зробили неоціненний внесок у збирання та дослідження пам'яток литовських мовних артефактів (Brückner, 1898, s. 112–115). А. Брюкнер, загалом, досить критично ставився до польської литуаністики, оскільки балтознавча тематика завжди знаходилася десь на маргінесах праць польських вчених, а тому дослідник радо вітав студії з різноманітних питань литовської культури, що виходили з під пера німецьких та російських вчених. Александер Брюкнер констатував, що своїм зневажливим ставленням до народної литовської культури поляки втратили литовців назавжди і саме тому провісники відновлення литовської державності вкрай негативно оцінюють спільне минуле литовського та польського народів.

У одній з серії рецензій на литуаністичні публікації 1888 року А. Брюкнер наполягав на

необхідності більш уважного та критичного студіювання текстів литовського фольклору, що дійшов до наших часів, оскільки часто народні байки, які видаються за спадщину литовської народної літератури минулих століть, насправді, нею не являються. Зокрема, берлінський славіст апелював до текстів байок, які містили численні запозичення не тільки з творів А. Міцкевича, але й Ф. Достоевського. Тобто, мова йде про фольклоризацію зразків сучасної літератури, або класики недавнього минулого (Brückner, 1888, s. 405–407).

У 90-х рр. XIX століття берлінський професор звернувся до тематики литовської міфології, яка стала одним з центральних напрямків студій А. Брюкнера. Вчений цілком справедливо відзначав, що міфологія балтійських народів, так само як і слов'янська – це тематика, в більшості своїй, дилетантів від науки, оскільки брак джерел вони заповнювали власними фантазійними концепціями та реконструкціями, які не мають жодного конкретного матеріалу в основі. За Брюкнером, часто подібні реконструкції здійснювалися на підставі одного лише слова. Зокрема, дослідник спинявся на імені «Крив», оскільки частина знавців литовської міфології вважала Крива одним з останніх язичницьких релігійних лідерів давніх литовців. Сам Брюкнер доводив, що Крив – це не історична постать, а лише символ релігійної влади, щось на кшталт посоху священників. Подібних висновків дослідник дійшов, аналізуючи лінгвістичні джерела, які майже завжди намагався класти в основу своїх реконструкцій давніх культур, які не залишили достатньої кількості письмових чи інших матеріальних джерел.

У згаданій рецензії А. Брюкнер окрему увагу приділив проблемі відтворення більш-менш достовірного вигляду литовського пантеону богів. Загалом, вчений констатував, що подібні реконструкції у більшості своїй ґрунтуються на вигадках письменників XVI–XVIII ст. Доходило навіть до курйозів. Серед таких випадків Брюкнер називав спроби видати християнську демонологію за реконструкцію литовського пантеону, переклавши литовською назви окремих демонів, згаданих у Біблії (Brückner, 1897, s. 96–99).

Певним проміжним підсумком литuanістичних пошуків Александра Брюкнера стала збірка нарисів «Стародавня Литва: люди та боги», яка

побачила світ у 1904 році. Специфіка міфології балтів за висновками А. Брюкнера полягала у тому, що їхні божества не мали чітко визначеного матеріального втілення – це не були звірі і не були люди. В уяві давніх балтів боги були просто силою, яка здатна карати та нагороджувати, проте зв'язок із природою все ж чітко прослідковувався, оскільки балти поклонялися деревам, зміям та вогню. Висновки про місце перебування богів можна зробити з тієї сфери, якою опікувалося певне божество – наприклад, боги врожаю жили на полях і шум дозрілого колосся свідчив про їх присутність.

На думку Брюкнера, християнство кардинально вплинуло на занепад культу лише так званих «великих» богів, які були відомі за іменем та культовими спорудами. Дрібні, безіменні божества були присутні в житті балтів навіть через століття після християнізації – свідченням цього є утримання в будинках домашніх змій (вужів), постійне вогнище тощо. Саме тому вчений вважав, що відтворення всіх подробиць культу великих богів вже неможливе – писемних джерел надто мало, а ретроспективний метод не може бути застосований через відсутність відправної точки, аналогій і т. д.

Звертаючись до тематики загробного життя у дохристиянських балтів, Брюкнер відзначав подібність місцевих вірувань з культурами греків, римлян, слов'ян, де ріки та інші водні шляхи були провідниками у загробний світ. Що стосується міфологічних переказів, то вчений пов'язував їх бідність із браком джерел – це, на його думку, аж ніяк не свідчило про загальну убогість балтської міфології (Brückner, 1904, s. 155–166).

У роки Першої світової війни Александер Брюкнер неодноразово повертався до литuanістичної проблематики. Головним чином, це було викликано «пробудженням» литовського народу, який прагнув голосно заявити про свою окремішність на всю Європу. За думкою А. Брюкнера, литовці досить радикально взяли за справу фіксації власної національної ідентичності. Серед негативних наслідків відродження литовської культури, за висновком вченого, стало нехтування питаннями спільної польсько-литовської історії та культури. Саме тому, свій нарис, який був опублікований у колективній праці 1914 року, Александер

Брюкнер присвятив зв'язкам поляків і литовців з точки зору мови та літератури.

Резюме Брюкнера щодо розвитку литовської культури загалом досить однозначне та безапеляційне. По-перше, необхідно підкреслити, що говорячи про «литовщину» дослідник мав на увазі й латиську, а також давньопрусську культуру, яка зникла з культурної мапи Європи. За висновком Брюкнера, середньовічні литовці (язичники) не створили власної культури і те, що називають «литовщиною» – це лише відгалуження великої польської культури. Характеризуючи сучасний вченому рух за литовське національне відродження, Брюкнер писав про його утопічність та мегаломанію. На думку берлінського професора, це було цілком характерно для національних рухів, що заявили про себе в останній третині XIX століття.

Поряд із негативними наслідками литовського відродження зламу XIX–XX століть Александер Брюкнер наголошував і на позитивних його рисах – перш за все, показовості прикладу, що дрібний у європейському масштабі народ, оголошував про своє право на власну культурну ідентичність, хоч і коштом інших, сусідніх культур (тут вчений мав на увазі польську та білоруську). Щодо шансів литовців на збереження самотності, то дослідник визначав їх як досить примарні через денационалізацію литовської інтелігенції та відсутність помітних культурних здобутків (за виключенням мови), які можна було б пред'явити європейській спільноті (Brückner, 1914, s. 341–392).

Через чотири роки Брюкнер виступив зі схожою публікацією, проте поглянув на проблему з іншої сторони, намагаючись схарактеризувати польські впливи у Литві. У цьому нарисі дослідник торкався вже згаданої пруської культури, для якої поляки були свого роду провідниками культури європейської. Тут А. Брюкнер вдавався до притаманного йому возвеличвання цивілізаційної місії поляків, які сприяли включенню до обр'ю європейської культури пруссів, литовців та пізніше московитів. Зокрема, щодо литовців, то Брюкнер вважав, що якщо б не польська «цивілізаційна місія», то Литва повністю підпала б під вплив Русі, а самі литовці були б асимільовані. Зближення з поляками, таким чином, врятувало литовську культуру від участі пруської (Brückner, 1918, s. 154–158).

Одним із глобальних питань балтознавства у часи Брюкнера було твердження про литовсько-слов'янську культурну єдність, яку особисто сам вчений вважав фактом незаперечним, проте знаходилося чимало опонентів, які полемізували з висновками А. Брюкнера, які традиційно ґрунтувалися на лінгвістичному матеріалі. Вчений апелював до спільного індоарійського коріння обох культур. Александер Брюкнер до кінця життя відстоював тезу про єдиний литовсько-слов'янський культурний простір, для визначення якого він вживав термін «Литославія» (Brückner, 1927).

А. Брюкнер висловлювався і з приводу більш нагальних проблем, пов'язаних із литовською культурою. Зокрема, влітку 1917 року вчений підготував для одного з швейцарських франкомовних часописів розлогу статтю про литовське питання в літературі. Резюмуючи свій виклад, польсько-німецький славіст підкреслював, що поляки не винні, що за століття бездержавного життя литовська культура була асимільована і той факт, що наприкінці Першої світової війни литовці прагнуть відродження коштом поляків є хибною стежкою. Брюкнер радив литовським патріотам не забувати, що польська і литовська культури не одне століття крокували пліч о пліч і тепер мають підтримувати одне одного у питаннях, пов'язаних з відродженням державності. Дослідник підкреслював, що у дискусіях щодо майбутнього перерозподілу мапи Європи поляки лише боряться власне культурне надбання і не прагнуть завоювань за рахунок литовців. Процеси, які були тісно пов'язані з литовським національно-культурним відродженням, вчений називав «литвоманією» (по аналогії з мегаломанією) і не дарма – так він хотів продемонструвати фантастичність і абсурдність історико-культурної складової легітимації литовців у сім'ї європейських народів першої чверті XX століття (Brückner, 1918, p. 72–99).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, основна увага Александра Брюкнера, як історика культури балтійських народів була прикута до проблем міфології, мови та літератури, а також національно-культурного відродження литовців. У культурознавчому розумінні «Литва» для Брюкнера була не стільки територією, яку займав литовський етнос, скільки простором етнокультурної вза-

емодії балтійських народів – литовців, латишів, пруссів та інших. Підкреслення цивілізаційного впливу германських народів та слов'ян на культуру балтів було типовим для концепції Александра Брюкнера, для якого давні литовці були уособленням варварства, залученого до сім'ї європейських народів завдяки німцям та полякам. Кидається в очі також значна політизованість пізніх литуаністичних студій А. Брюкнера, що пояснюється процесами наці-

онально-культурного відродження литовців та їх тяжінням до відмови від спільної з поляками історико-культурної спадщини, осторонь чого вчений не міг залишатися. У перспективі значний інтерес становитиме студіювання балтознавчих пошуків Александра Брюкнера на тлі загального розвитку балтистики та контактів берлінського славіста з провідними європейськими балтознавчими центрами та науковцями.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Brückner A. Grienberger T.: Die Baltica des Libellus Łasicki. 1896. *Kwartalnik Historyczny*. 1897. T. XI. S. 96–99.
2. Brückner A. Karłowicz J.: Podania i bajki ludowe zebrane na Litwie pomieszcz. w t. XL i XII. Zbioru Wiadomości do Antropologii Krajowej. *Kwartalnik Historyczny*. 1888. T. II. S. 405–407.
3. Brückner A. La quaestion Lituaniaenne dans la littérature de guerre. *Aigle Blanc, L': Revue des Questions Polonaises*. 1918. Mars. P. 72–99.
4. Brückner A. Lituania. *Archiv für slavische Philologie*. 1882. B. VI. S. 601–612.
5. Brückner A. Lituania. Przegląd najnowszej literatury litewskiej. *Kwartalnik Historyczny*. 1898. T. XII. S. 112–116.
6. Brückner A. Polacy a Litwini. Język i literatura. *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*. Warszawa-Kraków: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1914. S. 341–392.
7. Brückner A. Reinhold T.: Baltisch-Slavisches Wörterbuch. Göttingen. 1920. *Zeitschrift für slavische Philologie*. 1927. B. IV. S. 212–218.
8. Brückner A. Starożytna Litwa: ludy i bogi: szkice historyczne i mitologiczne. Warszawa: Księgarnia Naukowa, 1904. S. [2], IV, [1], 6–166, [1].
9. Brückner A. Wpływy polskie na Litwie i Słowiańszczyźnie wschodniej. *Polska w kulturze powszechnej* / red. F. Koneczny. Cz. I. Kraków: Polskie Spółki Oszczędności i Pożyczek, 1918. S. 153–166.
10. Domańska B. Aleksander Brückner jako badacz kultury. Bydgoszcz: Pomorze, 1988. 147 s.
11. Kolbuszewska J. Wkład socjologów w dorobek polskiej historii kultury okresu międzywojnia (wybrane przykłady). *Klio Polska. Studia i Materiały z Dziejów Historiografii Polskiej*. 2022. T. 14. S. 151–166.
12. Łukasiewicz K. O powstaniu polskiego kulturoznawstwa. *Kultura Współczesna*. 2018. № 100. S. 16–26.

REFERENCES:

1. Brückner, A. (1897). Grienberger T.: Die Baltica des Libellus Łasicki. 1896 [Grienberger T.: The Baltica of Libellus Łasicki. 1896]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, XI, 96–99 [in Polish].
2. Brückner, A. (1888). Karłowicz J.: Podania i bajki ludowe zebrane na Litwie pomieszcz. w t. XL i XII. Zbioru Wiadomości do Antropologii Krajowej [Karłowicz J.: Folk tales and fairy tales collected in Lithuania. in Vol. XL and XII. Collection of News for National Anthropology]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, II, 405–407 [in Polish].
3. Brückner, A. (1918). La quaestion Lituaniaenne dans la littérature de guerre [The Lithuanian question in war literature]. *Aigle Blanc, L': Revue des Questions Polonaises – Aigle Blanc, L': Review of Polish Questions*, Mars, 72–99 [in French].
4. Brückner, A. (1882). Lituania. *Archiv für slavische Philologie – Archive for Slavic Philology*, VI, 601–612 [in German].
5. Brückner, A. (1898). Lituania. Przegląd najnowszej literatury litewskiej [Lituania. Review of recent Lithuanian literature]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, XII, 112–116 [in Polish].
6. Brückner, A. (1914). Polacy a Litwini. Język i literatura [Poles and Lithuanians. Language and literature]. *Polska i Litwa w dziejowym stosunku – Poland and Lithuania in a historical relationship*, (pp. 341–392). Warszawa-Kraków: Nakład Gebethnera i Wolffa [in Polish].
7. Brückner, A. (1927). Reinhold T.: Baltisch-Slavisches Wörterbuch. Göttingen. 1920 [Reinhold T.: Baltic-Slavic Dictionary. Göttingen. 1920] *Zeitschrift für slavische Philologie – Journal for Slavic Philology*, IV, 212–218 [in German].
8. Brückner, A. (1904). Starożytna Litwa: ludy i bogi: szkice historyczne i mitologiczne [Ancient Lithuania: peoples and gods: historical and mythological sketches]. Warszawa: Księgarnia Naukowa [in Polish].

9. Brückner, A. (1918). Wpływy polskie na Litwie i Słowiańszczyźnie wschodniej [Polish influence in Lithuania and eastern Slavic regions]. *Polska w kulturze powszechnej – Poland in universal culture*. F. Koneczny (Ed.). (Vol. I). Kraków: Polskie Spółki Oszczędności i Pożyczek [in Polish].

10. Domańska, B. (1988). Aleksander Brückner jako badacz kultury [Aleksander Brückner as a cultural researcher]. Bydgoszcz: Pomorze [in Polish].

11. Kolbuszewska, J. (2022). Wkład socjologów w dorobek polskiej historii kultury okresu międzywojnia (wybrane przykłady) [Contribution of sociologists to Polish cultural history of the interwar period (selected examples)]. *Klio Polska. Studia i Materiały z Dziejów Historiografii Polskiej – Polish Klio. Studies and Materials in the History of Polish Historiography*, 14, 151–166 [in Polish].

12. Łukasiewicz, K. (2018). O powstaniu polskiego kulturoznawstwa [The rise of Polish cultural studies]. *Kultura Współczesna – Contemporary Culture*, 100, 16–26 [in Polish].